

Філософські науки

УДК 304.44

П'янзін Сергій Дмитрович

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософії, соціальних і політичних наук
Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького*

Pianzin Serhii

*Candidate of Philosophical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Philosophy, Social and Political Sciences
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

Василенко Марина Петрівна

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри слов'янської філології,
зарубіжної літератури та методики навчання
Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького*

Vasylenko Maryna

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Slavic Philology,
Foreign Literature and Teaching Methods
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*

**СКЛАДНІ СИТУАЦІЇ ЯК ЗАГАЛЬНІ ФОРМИ ПРОЯВУ
КОНФЛІКТУ
DIFFICULT SITUATIONS AS GENERAL FORMS OF CONFLICT
MANIFESTATION**

Анотація. У статті досліджується філософський зміст поняття «складна ситуація» та виявляються конфліктологічні родо-видові рівні й відносини складних ситуацій за провідними та найбільш загальними

ознаками. Піддаються критичному осмисленню класифікації важких ситуацій (А. Анцупов, А. Шипілов), критичних ситуацій (Ф. Василюк), ситуацій невідомості (К. Левін), афектогенних життєвих ситуацій (Ф. Басін). Обґрунтовується, що родовими формами складних ситуацій є складні ситуації діяльності, соціальної взаємодії і внутрішньоособистісного плану.

Ключові слова: *складна ситуація, конфлікт, класифікація, діяльність, соціальна взаємодія.*

Summary. *The article examines the philosophical content of the concept of «difficult situation» and reveals the conflictological genera-species levels and of difficult situations relations according to the leading and most general signs. Classifications of difficult situations (A. Antsupov, A. Shipilov), critical situations (F. Vasylyuk), situations unknown (K. Levin), affectogenic life situations (F. Bassin) are amenable to critical understanding. It is substantiated that the generic forms of difficult situations are difficult situations of activity, social interaction and intrapersonal plan.*

Key words: *difficult situation, conflict, classification, activity, social interaction.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасній конфліктологічній літературі поняттю «ситуація» приділяється чимала увага. Особливо часто до нього звертаються в підручниках і навчальних посібниках. Наприклад, в частотність згадування поняття «ситуація» в підручнику В. Я. Галагана, В. Ф. Орлова, О. М. Отича – 214 разів [1], в підручнику В. С. Петрінко – 140 раз [2], а в навчальному посібнику Г. К. Кавиліної – 73 рази [3]. В іншій переглянутій нами учбовій літературі стан в середньому той самий.

Зазвичай ситуація розглядається як деяка «сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей» [4]; стан, положення, обстановка. Наприклад, *на сьогодні склалася така ситуація*. Проте вже трохи складніший приклад – *сприятлива або неприємна ситуація; ситуація на ринку цінних паперів; політична ситуація*. Чому складніший приклад? А тому, що тут вже відбувається вказівка на оцінку певного положення обставин і необхідність діяти яким-небудь чином. Відповідно, тут ситуацією називають той збіг обставин, який вимагає від будь-кого будь-яких дій. Більше того, тут відбувається «збіг усіх життєвих обставин і положень, які відкриваються сприйняттю і діяльності людини» [5, с. 36], набуваючи особливого значення для людини, групи або держави. А тоді: *можна потрапити у складну ситуацію; потрібно оцінити ситуацію, що склалася; виявити, що ситуація безвихідна, тупикова і навіть конфліктна*. До того ж, хтось в останніх ситуаціях буде зберігати спокій, утримувати рівновагу, мати користь, а хтось відчувати загрозу, напругу, небезпеку; буде боротися або, навпаки, «складе ручки». І при цьому всьому говорити про «одноактність та неповторність виникнення множини подій» [5, с. 36], або «однократність і неповторність наявності сукупності подій, сполучення певних життєвих, професійних обставин і положень, які відкриваються сприйняттю і діяльності» [6, с. 204] щодо ситуації не правильно, адже, коли ми кажемо про унікальність чого-небудь, тоді ми не в змозі міркувати про типологію або класифікацію. Останнє ж будується і виокремлюється саме на повторюваності. Тому і дії людей чи груп в якихось ситуаціях є типовими.

Мета статті – проаналізувати існуючі класифікації і особливості складних ситуацій у житті людей таким чином, щоби вийти на рівень дефініції поняття «складна ситуація» і виявити родо-видові рівні складних ситуацій за провідними та найбільш загальними ознаками.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні існує багато різних класифікацій ситуацій (надзвичайні, екстремальні, важкі, непрості, трагічні, проблемні, кризові тощо). Проте, оскільки будь-яке ціле складається щонайменше з двох частин, постільки починати потрібно, на нашу думку, наступним чином: ситуації діляться, в першу чергу, на прості і складні. Тоді під простою ситуацією слід розуміти ту повсякденність, в якій людина чи група діє в умовно нормальному режимі, без напруги, стресів, відчуття небезпеки тощо. А під складною ситуацією – такий «стан речей», коли вимоги до людини чи групи виходять за межі умовної чи то повсякденної норми, звички, сукупності усталених відносин тощо. Відповідно, складна ситуація реально проявляється в залежності від суб'єктивного сприйняття й особистісної значущості для її учасників у вигляді наступних ситуацій, або її підвидів: напружена, важка, екстремальна, проблемна, нав'язана, катастрофічна тощо. І врешті-решт – передконфліктна і власне конфліктна ситуація.

Отже, спираючись на філософські міркування про сутність і форму, з необхідністю приходимо до міркувань про те, що конфлікт повинен мати свої форми здійснення у вигляді не просто ситуацій, але саме складних ситуацій, оскільки лише в останніх присутня та суперечність, без якої конфлікт неможливий.

Для всіх видів і підвидів складної ситуації характерні багатозадачність, неузгодженість у множині цілей її учасників, напруга у відносинах, суперечність у ціннісних установах, відчуття небезпеки і навіть пряма загроза здоров'ю, життю і т. д. І тут треба наголосити, що т. зв. «важка ситуація» – це всього-на-всього підвид складної ситуації. А тому ті загальні ознаки «важкої» ситуації, які описували А. Я. Анцупов, А. І. Шипілов, С. В. Баклановський [7, с. 13.] – це, по суті, загальні ознаки складних у цілому ситуацій, а не виключно важких ситуацій.

Уточнимо їх тут:

- «Наявність труднощів, усвідомлення особистістю загрози, перешкоди на шляху реалізації будь-яких цілей, мотивів;
- Стан психічної напруженості як реакція особистості на труднощі, подолання якої значуще для суб'єкта;
- Помітна зміна звичних параметрів діяльності, поведінки, спілкування, вихід за рамки "звичайності"» [цит. за: 7, с. 13].

А залежно від того, як сприймається загроза і наскільки зростає напруга та ворожнеча складні ситуації мають три рівні:

1. Складність як потенційна загроза, напруга і ворожнеча (проблемні ситуації діяльності, проблемні ситуації соціальної взаємодії, внутрішні особистісні труднощі).

2. Складність як безпосередня небезпека, напруга і ворожнеча, що вже готові розпочатися (критичні, передконфліктні ситуації соціальної взаємодії та внутрішньоособистісні кризи).

3. Складність як загроза, що вже реалізується (аварійні ситуації діяльності, екстремальні та бойові ситуації, конфліктні ситуації соціальної взаємодії та внутрішньоособистісні конфлікти).

На сьогодні відомо, що в складній ситуації діяльності людині, групі, державі протистоїть середовище. У складній ситуації соціальної взаємодії особистості, групі, державі протистоять інша людина, група чи держава. У складній ситуації внутрішньоособистісного плану людина протидіє собі ж. Тут складні ситуації розрізняються за ознаками **діяльності, соціальної взаємодії і внутрішньоособистісного плану**.

Відповідно, тепер можна і необхідно більш детально охарактеризувати складні ситуації і як загальні (родові) форми, і як розмаїття форм (видів) прояву конфлікту, а значить і скласти більш точну класифікацію цих форм (родо-видових відносин) за означеними (провідними і узагальнюючими) ознаками. А також і деякою мірою творчо переосмислити класифікації критичних ситуацій (Ф. Василюк), важких

ситуацій (А. Анцупов, А. Шипілов), ситуацій невідомості (К. Левін) афектогенних життєвих ситуацій (Ф. Басін) тощо [7, с. 7–15].

Складні ситуації діяльності

Проблемні ситуації діяльності відрізняються новизною подій і новою задачею, які вирішуються у звичних обставинах. Однак розв'язати труднощі й протиріччя, що виникли в такій ситуації, засобами наявного знання і досвіду або надзвичайно важко, або й неможливо. Тому така ситуація вимагає мобілізації пізнавальних здібностей та емоційної стійкості. Разом з тим, проблемна ситуація діяльності – «це лише початкова стадія розумової взаємодії суб'єкта з об'єктом» [8, с. 383]. Іншими словами, стадія, яка пов'язана з породженням пізнавального мотиву та висуненням попередніх гіпотез про способи її вирішення.

Критичні ситуації діяльності пов'язані з умовами, в яких протікає діяльність, що істотно змінюються. Виникає загроза невиконання завдання, загроза життю, здоров'ю, збереженню техніки, обладнання тощо.

Екстремальні та аварійні ситуації діяльності – крайній прояв складних ситуацій діяльності. Вимагають максимального напруження психічних і фізичних сил людини. Тут когнітивна й емоційна напруга зростає, а от ворожнеча ще відсутня, але її поява вже можлива.

Складні ситуації соціальної взаємодії

Проблемна ситуація соціальної взаємодії – наявність суперечності у відносинах опонентів. Міжособистісна напруженість ще невелика, загрози потенційні. Проте ворожнеча зростає при переході від нейтрального ставлення між людьми до негативного.

Передконфліктна ситуація соціальної взаємодії характеризується таким ступенем психічної і ціннісної напруги, коли сторонами допускається сама можливість завдання моральної чи фізичної шкоди. У такій ситуації починає формуватись готовність протидіяти і значно зростає ворожнеча.

Конфліктна ситуація соціальної взаємодії вирізняється протидією у спілкуванні, поведінці або діяльності, спрямованих на захист своїх інтересів шляхом заподіяння шкоди опоненту, при вкрай негативному ставленні до нього. Ресурси мобілізуються для перемоги над опонентом. Тут емоції найчастіше домінують у визначенні поведінки й манери спілкування.

Постконфліктна ситуація соціальної взаємодії вирізняється поступовим «затуханням» когнітивної і емоційної напруги, формуванням нових міжлюдських, міжгрупових, міждержавних зв'язків і відносин. А от ворожнеча переходить від вкрай негативної оцінки до щонайменше нейтральної, тобто її ступінь зменшується.

Сюди ж можна віднести і т. зв. екзистенційні конфліктні ситуації: ситуацію небезпеки й ситуацію втрати. Тут ситуація небезпеки супроводжується виникненням безпосередньої загрози (дійсної або уявної) здоров'ю чи життю людини. А ситуація втрати відрізняється від попереднього типу тим, що людина, група чи держава особливим чином переживає завдані збитки і намагається не допустити збільшення втрат.

Складні ситуації внутрішньоособистісного плану

Внутрішньоособистісні труднощі – відносно складні утруднення і проблеми внутрішнього життя людини, які є психічними станами сумніву, нерішучості, відсутності очевидного вирішення проблеми.

Життєві кризи – особливі періоди життя людини, які характеризуються помітними психологічними змінами.

Внутрішньоособистісні конфлікти – зіткнення двох протилежно спрямованих цілей, потреб, мотивів, інтересів всередині однієї людини. Тут ситуація знаходиться в межах від загострено негативних переживань до втрати сенсу життя. Існують різні підвиди внутрішньоособистісних конфліктів, але найчастіше виокремлюють: мотиваційний, моральний, рольовий та адаптаційний.

Мотиваційний конфлікт характеризується як різнонаправленими мотивами, так і суперечністю між наявним мотивом і відсутністю його втілення. Наприклад, відсутністю у людини можливості підвищити свій добробут попри її бажання.

Моральний (душевний) конфлікт характеризується виникненням негативних наслідків, зумовлених як матеріальними чинниками, так і зміною внутрішнього стану людини, зростанням психологічної напруги, вузьким колом спілкування тощо.

Рольовий конфлікт характеризується розбіжністю між реальною і бажаною соціальною роллю, приналежністю до бажаної соціальної групи, незлагодою між жаданим статусом та дійсним станом соціальних відносин.

Адаптаційний конфлікт відзначається загостреним відчуттям невпевненості, тривожності, побоювань, що заважають людині пристосовуватися до нових життєвих умов. Тут гострота подолання труднощів і конфлікту залежить від сприйняття значущості складної ситуації, психологічної стійкості та рівня ворожнечі.

Висновки. Таким чином, можна погодитись з визначенням, який зробили В.Я. Галаган, В.Ф. Орлов, О.М. Отич, що «ситуація – це складний конструкт, за допомогою якого людина описує суб'єктивну особистісно й діяльнісно опосередковану концептуалізацію об'єктивних взаємодій себе із середовищем її життєдіяльності» [1, с. 85]. По-друге, найбільш узагальнюючими (родовими) формами складних ситуацій є складні ситуації діяльності, соціальної взаємодії і внутрішньоособистісного плану. По-третє, всі зазначені види складних ситуацій є ідеальними типами, які в соціальній реальності перетинаються між собою, накладаються одна на другу, третю і т. д., утворюючи як більш складну теоретичну і практичну дійсність, так і можливу класифікацію підвидів. А все це разом вимагає від конфліктолога додаткових інтелектуальних зусиль, знань, глибини проникнення і, навіть, конфліктологічної інтуїції.

Література

1. Галаган В. Я., Орлов В. Ф., Отич О. М. Конфліктологія : Конспект лекцій. К. : ДЕДУТ, 2008. 293 с.
2. Петрінко В. С. Конфліктологія : курс лекцій, енциклопедія, програма, таблиці. Ужгород : УжНУ «Говерла», 2020. 360 с.
3. Кавиліна Г. К. Конфліктологія. Одеса : Видавництво ТОВ «Лерадрук», 2021. 153 с.
4. Академічний тлумачний словник української мови : в 11 тт. URL: <http://sum.in.ua/s/sytuacija> (дата звернення 02.06.2023).
5. Гура С. О. Психологічні особливості віктимної поведінки молодих людей. *Проблеми екстремальної та кризової психології: Збірник наукових праць*. Харків : НУЦЗУ, 2017. Вип. 21. С. 30–39.
6. Климентьева О. С. Застосування методу ситуацій для формування конфліктологічних умінь майбутніх правоохоронців. *Педагогіка та психологія. Збірник наукових праць*. Харків : «Смугаста типографія», 2016. Вип. 53. С. 201–208.
7. Зливков В. Л., Лукомська С. О., Федан О. В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. К. : Педагогічна думка, 2016. 219 с.
8. Чижмарь Ю. В. Національне та міжнародне право: теоретико-правові проблеми : Дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.05 / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Київ, 2016. 471 с.